

ZDENKO VINSKI

Gundulićeva ulica 34

Zagreb

UZ PROBLEMATIKU STAROG IRANA I KAVKAZA S OSVRTOM NA PODRIJETLO ANTAI BIJELIH HRVATA¹

UDK 903/904:935(35/36)

Izvorni znanstveni rad

Uspomeni svog bivšeg učitelja
povijesti dr. Carla Patscha,
profesora Bečkog sveučilišta i
neumornoga istraživača naših
starina - zahvalni učenik.

Autorovo je polazište zemljopisno opsežan prostor, a taj obuhvaća tzv. vanjski Iran - za razliku od unutrašnjega Irana proprie dictu - odnosno izdužen, golem areal euroazijske stepске zone, proširen mjestimice i na susjedna područja. Vremenski je raspon doista prilično širok. Rasprava je, nužno izbjegavajući partikularistička tumačenja, manje - više skicoznoga obilježja. Uz Središnju Aziju, osobito je složeno stanje kulturnoga i etničkoga spleta unutar zaklonjenih područja Kavkaza. Slijedi osvrt na crnomorsko tlo, odnosno na nesumnjivo iranske Skite i Sarmate, uz ostale i na (sarmatske) Alane. Konačno i na (možda alanske) Ante, te s njima u vezi i na moguće iransko etnogenetičko podrijetlo Bijelih Hrvata.

U glasilu Hrvatskoga narodnog muzeja objelodanio sam pregled euroazijske nomadske umjetnosti u vremenu u prostoru. Osvrnuo sam se na glavne nositelje tzv. životinjskog stila i na njegova središta. Pored zatočnih područja Prednje Azije, ona se nalaze u euroazijskoj stepskoj zoni, koja se proteže od Dunava do Hoanghoa, tj. od Ponta do Ordosa. Bilo je govora o povezanosti kultura toga područja tijekom prvoga tisućljeća pr.Kr. pa sve do vremena seobe naroda².

¹ Zbog aktualnosti teme redakcija *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* odlučila se na objavljivanje ovog ranog rada Zdenka Vinskog, objelodanjenog još 1940. god. Djelo je tiskano kao brošura u vlastitoj nakladi u Zagrebu (oktav, 24 str., "Grafika", S.Kovačić, Gundulićeva 24). Riječ je o vrlo iscrpnom prikazu ondašnjeg stanja istraživanja u toj aktualnoj problematici, koncipiranom na temelju cjelokupne tada raspoložive znanstvene, povijesne, arheološke, jezikoslovne i etnološke literature. Zbog ratnih okolnosti 1941-1945.

god. sveščić je ostao nedovoljno zamijećen u stručnoj i znanstvenoj javnosti, a u vremenu od 1945. do 1990. godine o toj tematici nije, nažalost, bilo uputno pisati. Kako taj rad ni danas nije mnogo izgubio na aktualnosti, nesumnjivo biti će korisnim na taj ga način učiniti dostupnim širem krugu čitateljstva.

² Z.Vinski. Glavni nosioci eurazijske nomadske umjetnosti. *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* (Zagreb), NS, 17/1936,1-28, prilog.

Potrebno je istaći daje već u ranije doba (oko 2500-1500.g. pr.Kr.) postojala veza između zapadnih i istočnih rubova stepске zone. Naime, bojana keramika neolitičke seljačke Tripolje kulture na području zemlje-crnice u pontskoj nizini sjedne kao i keramika na području žutog lesa u Kitaju s druge strane pokazuju u stilu, tehnici i šarolikom ornamentu prilično jedinstvo: u oba primjera dekorativni je element spirala i njeni derivati³. Pontsku stepu nastavali su nomadski pastiri, koji su došli u dodir sa seljacima Tripolje kulture, a pokapali su mrtve u čučjećem položaju pokrivajući ih crvenom zemljom. Nomadi su prenosili keramiku, a možda čak i same lončare s jednog kraja stepe na drugi, jer nije puki slučaj da se baš i u grobovima pokrajine Kansu nalazi crvena zemljana boja. S obzirom na nedostatak paleoantropološkog materijala, ne može se točno odrediti pripadnost tih nomada; pretpostavlja se da su bili Idoeuroljani, moguće Toharci⁴.

Kasnije, za vrijeme kovinskih kultura, unošeno je kroz stepu u Kitaj dovoljno kovinskih predmeta; među inim ima mačeva i sjekira sličnih onima u Hallstattu. Vrijeme i način njihova pojavljivanja nije moguće pobliže utvrditi. Čini se da su (možda već u 7. i 6. st.pr.Kr.) poglavice ratničkih nomada dovodili stručne oružare i kovače na Daleki istok, kao što je to bilo u Iranu i na Kavkazu⁵. Dakako da je kovinski materijal u Kitaju ponajviše stepskog podrijetla, a obuhvata euroazijski životinjski stil⁶. Tu su nositelji tog stila Huni (*Hiong-nu*). Oni su bili u dodiru s Je-če (*Yüeh-shih*) narodom. Tu je po svoj prilici riječ o Toharcima⁷. Je-če narodu srodni su stanovnici istočnog Turkestanu, zvani Sak ili Saki. To je inače jedan od naziva za Skite i Sarmate, koji imaju korijene u Turkestanu i zapadnom Sibiru. Ako sada usporedimo ostala središta euroazijskog životinjskog stila⁸, opazit ćemo neprijepornu činjenicu da su pravi

3. Južna Rusija, Besarabija, Bukovina, Galicija, Erdelj, Moravska, Dobrudža - prema Jang Šao u pokrajini Honan i Pan Šan u pokrajini Kansu. Za Tripolje je npr. značajna kultura Cucuteni (b) koja pokazuje istu bojanu keramiku kao i nalazišta u Kansu; Izvoare (1) pak ima tzv. "Kammkeramik", a njeni tragovi vode do u Sibir. Vidi: O.Menghin. *Weltgeschichte der Steinzeit*. Wien, 1931, 561 d., 372 i d., 553/554. - M.Hoernes i O.Menghin. *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*. Wien, 1925, 302 i d., 790. - C.Schuch *ax Al. Alteuropa*. Berlin 1935, 113, 176 i d. - L.Bachhofer. Der Zug nach dem Osten. *Sinka*. Frankfurt a.M., 1935. - J.C.Andersson. An Early Chinese Culture. *Bulletin of the Geological Survey of China* (Peking), 1923. - Isti: *Children of the Yellow Earth*. London, 1934. - T.J.Arne. Painted Stone Age Pottery from the Province of Honan. *Paleont. Sinitica* (Peking), 1/1924, 2. D. - N.Palmgren. Kansu Mortuary Urns of the Pan Chan and Ma Chang Groups. *Paleont. Sinitica* (Peiping), 3/1934, 1, s. D. - H.G.Creel. *L'naissance de la Chine*. Paris, 1937.

4. U Tripolje kulturi čak nema znatnijih ljudskih nalaza. Vidi: Schuchhardt op.d.f. str.314. - R.Pittioni. Die Uraltertumskunde zur Frage der indogermanischen Urheimat. Die Indogermanen- und Germanenfrage itd. *Wiener Beitrage zur Kulturgeschichte und Linguistik* (Salzburg), 4/1936, 544. - O Toharcima pobliže: O.Schrader i A.Nehring. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*, 2. Berlin, 1929, 542-549. Osim toga uspor. u sv. 1, Berlin, 1917-1923, str.102-136 opširan prikaz o značenju, obredima i načinima pogreba u Indo-Euroljana uopće. Pokapanje je, čini se starije od spaljivanja.

5. O Janse u: *Ostasiatiska Samlingarna (Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities)* (Stockholm), 2/1930, 67 i d., 177 i d. - O.München-Helfen. Die Träger des Tierstils im Osten. *Wiener Beitrage zur Kunst und Kultur Asiens* (Wien), 9/1934, 61 i d.

6. Bogati nalazi u stepi Ordos mogu se podijeliti u arhajske oblike, u one "sarmatskog" stila, kojih je najviše bilo u doba Han dinastije (200.g. pr.Kr. - 200.g. po Kr.) i u kasnije već ponešto degenerirane oblike. - R.Grousset. *Histoire de l'Extreme Orient*, 1. Paris, 1929, 236 i d. - Isti: *L'Empire des steppes*. Paris, 1938, 53 i d., - Vinski op. cit. str.10-11. - V.Griessmaier. Sammlung E.Heydtit. *Wiener Beitrage zur Kunst und Kultur Asiens* (Wien), 1936, 6 i d.

7. Jezik Toharaca ima dva narječja (njima se govorilo u oazama Turfan i Kuca), a bliza su više zapadnoj skupini (kentum) indoeuropske jezične zajednice. U ostaloj predturskoj Središnjoj Aziji govorilo se, dakako, istočnoiranskim (satem) narječjima, tako južno Lob-nor-a u Jarhandu i Kotanu do u Kansu itd. Vidi: J.Charpentier. Die ethnographische Stellung der Tocharer. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlnd. Gesell.* (Leipzig), 71/1917, 3-4. - H.Luders. Die Sakas und die nordarische Sprache. *Sitzungsberichte der Kgl. preuss. Akad. der Wiss.* (Berlin), 1913. - A.Meillet. Les nouvelles langues indoeuropeennes trouvées en Asie Centrale. *Revue de Mois* (Paris), 14/1912. - Isti: *Les dialectes indoeuropeens itd.* Paris, 1922. - P.Pelliot. Tokharien et Koutcheen. *Journal Asiatique* (Paris), 226/1934. - G.Haloun. Zur Ue-tsi-Frage. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlnd. Gesell.* (Leipzig), 91/1937, NSsv.16 itd. Ta je rasprava važna zbog navođenja kineskih izvora.

8. Z.Vinski op.cit. str.4-22

nositelji te umjetnosti bili nomadski Iranci, ili narodi koji su bili s njima u neposrednom dodiru, kao Huri i Kimerijci. S pravom se, dakle ta stepska zona može nazvati: izvanjski Iran.

Unutrašnji Iran pokazuje još iz neolitika zajedničke crte s izvanjskim Iranom. Bojana keramika nalazišta Suza i Kiš slični onoj u nalazištima Anau, Mohendžo-Daro, Harapa, a također i Jang Šao itd.⁹ Mala Azija još je, s obzirom na neolitik uglavnom neistražena. Na području Prednje Azije razvijaju se visoke kulture tako što se na starom zemljoradničkom matrijarhalnom temelju zbog priliva indoeuropskih i semitskih patrijarhalnih nomada obrazuju države. Ostavimo li po strani sumerske i semitske državne tvorbe, upada u oči povijesna djelatnost Indo-Iranaca od početka drugoga tisućljeća pr.Kr. - pa nadalje pored indoeuropskog jezičnog kentum elementa u Toharaca i Hetita. Posebno su značajni narodi Huri i Mitani. Još iz trećega tisućljeća pr.Kr. spominje se zemlja između Eufrata i gorja Zagros pod imenom Subar, u povodu rata Subarejaca s Akadom. Ti su Subarejci (*Subaru*) svakako stvorili u drugom tisućljeću pr.Kr. države Huri i Mitani. Država Mitani prostirala se između Eufrata i Tigrisa (u sjevernoj Mezopotamiji do Niputa), zauzimajući i dijelove kasnije asirske države, a zvala se po gradu Mitani (vjerojarno *Vašuga*), koji još nije lokaliziran. Država Huri protezala se ili sjevernije (u Armeniji), ili zapadno (u Siriji) blizu mjesta Urfa (Urhi, Orrho, Edesa)¹⁰. Postojale su veze s egipatskom i, pogotovo, s hetitskom državom. Uostalom, u Hetita kao i u Huri i Mitani bila su dva sloja (jedan sloj se pripisuje tipu *homo tauricus*, a drugi sloj, opet, tipu *homo europaeus*, i taj je - premda brojem slabiji - vladao prvim slojem). U velikom hetitskom nalazištu Boghazköi¹¹ nađene su ispisane tablice, u kojima je riječ da se Huri nalaze negdje u današnjoj Armeniji, te ih ujedno ima u državi Mitani. Pitanje odnosa Huri i Hiksa

9. Vidi Anderssonove i Arneove radove pod 2. - Unutrašnji Iran i Mezopotamija pokazuju u četvrtom i trećem tisućljeću pr.Kr. veze u slojevima Obeid, Uruk i Džemdet-Nasr. Keramika Obeida (Tel Halaf, Tel el Obeid) je, izgleda, podrijetlom s iranske visoravni, dok već u slojevima Uruk i Džemdet-Nasr postoji razlika između iranskih i kaldejskih nalaza s obzirom na pečate i pismo. Suza (1) je najstariji nalaz (prije 3500.g.); "protoelamitsko" slikovno pismo Suze (2) postaje niže od 3000.g. u Suzi (3) linearno i klinasto. U to doba spada nalazište Kiš, u isto vrijeme s kraljevskim grobištem Ur. Seljačka Eridu kultura vezana je uz Ur i Suzu. Turkestansko nalazište Anaujeepiprotoneolitičko (Anau 1 oko 3000.g., Anau 3 oko 2000.g.) s keramikom i značajnim nalazima domaćih životinja. Kulture Harapa i Mohendžo-Daro u dolini Inda, prva u Pendžabu, druga u Sindu. U Mohendžo-Daro kulturi postoje tri grada (3300-3000-3700.g.), ima keramike, posebnih vrsta goveda na mnogim pečatima s neodgonetnutim pismom. Stanovnici su bili u dodiru s Elamom i Kaldejom. - Uspor.: G.Contenau. *Manuel d'Archeologie Orientale*, 1. Pariš, 1927; 2 i 3. Pariš 1931. - Isti: *La Civilisation de l'Iran* itd. *Publications de la Societe des Etudes Iraniennes* (Pariš), 13/1936. - V.Gordon Childe. *The Most Ancient East*. London, 1929. - C.L.Woolley. *The Sumerians*. Orford, 1928. - S.Langdon. *Excavations at Kish*, 1. Pariš, 1924. - R.Pumpell. *Explorations in Turkestan*. Washington, 1903/1904; - Isti: *Prehistory of Anau*. NVashington, 1905/1908. -E.Mackay. *La civilisation de l'Indus*. Pariš, 1937. - J.Marshall. *Mohenjo-Daro and the Indus Civilization*, 1-3. London, 1931. - Isti: *The prehistoric civilization of the Indus. Annual Report of the Archaeological Survey of India 1924/1925*. (Calcutta) 1927.

10. G.Contenau. *Les civilisations des Hittites et des Mitanniens*. Pariš, 1934, 77 id. - Isti: *La civilisation d'Assur et de Babylone*. Pariš, 1937, 13 i d. - L.Delaporte. *Les Hittites Ud*. Pariš, 1936, 28 i d. - E.Chiera i E.A.Speiser. *A New Factor in the History of the Ancient East. Annual of the American Schools of Oriental Research* (New Haven), 1926. - Speiser. *Mesopotamian Origins*. London, 1930. - Indo-iranska božanstva kao Indra, Mitra, Varuna bila su u Mitana utvrđena u hetitskom nalazištu Boghazköi; 18 egipatska dinastija bila je u vezi s kraljevima Mitana s jasnim indo-iranskim imenima. Vidi: Grousset, ifetoire... *op.cit.* sv.1, str.9. - S.Konow. *The Aryan Gods of the Mitani People*. Oslo, 1921. - Subarejski jezik Mitana pronađen je u jednom pismo iz nalaza el Amarna, u kojem subarejski kralj Tušrata piše faraonu Amenofisu. Drugi se nalazi na pločicama iz Kerkuka (Kurdistansko gorje) i iz velikog sirijskog nalaza Ras-Šamra (država Ugarit) sa čuvenom bojničkom sjekiricom Mitana. Uspor.: Contenau, *Les civilisations des Hittites*, *op.cit.* str.81 - Isti: *Manuel*, *op.cit.*, sv.1, str. 168, sv.2, str.886 - C.Niebuhr. *Die Amarna Zeit. Das Alte Orient* (Leipzig) 1/1902, 14. - F.Bork. *Der Mitani-brief und seine Sprache. Altkaucasische Studien* (Königsberg), 1/1939.

11. O nalazu Boghazköi i ostalim nalazima Hetita: E.Cavaignac. *Le problème Hittite*. Pariš, 1936, 101 i d. - Contenau, Manuel, *op.cit.*, sv.2, str.933, 959. - Isti: *Les civilisations des Hittites*, *op.cit.*, str.24-28 i d., 51-77, 129-221. Uspor.: E.Meyer. *Reich und Kultur der Chetiter*. Berlin, 1914. - Za protohetitski problem važni su još novi nalazi u Alača Hojüik, Alatlilbel i Karaoglan u Maloj Aziji. U jednom bakarnom sloju, starijem od hetitskog, nađen je, uz ostalo, veći broj rogatih životinjskih figura. Ove prikazuju neko žensko božanstvo, koje se na pojedinim

nije još razjašnjeno¹². Svakako je veliku važnost imalo korištenje konja i bojnih kola, što je uvedeno u Mezopotamiji poslije Hamurabija, u prvoj polovici drugoga tisućljeća pr.Kr. i smatra se specifičnom oznakom Indo-Iranaca u indoeuropskom sklopu. Konj je, doduše u Mezopotamiji bio već ranije poznat; međutim treba razlikovati samo poznavanje od sustavnog gajenja i korištenja konja¹³. To vrijedi isto tako i za željezo. Također i različne jezične veze obilježuju indo-iranske narodne skupine kao što su Mitani, Huri i Kasiti. Prema svemu izgleda daje u Kaldeji to bio vladajući sloj (Kasiti su vladali babilonskom državom u drugom tisućljeću pr.Kr.), dok je zapravo pretežni dio Indo-Iranaca, ili Arijaca¹⁴ nastavao područje sjevernije i sjeveroistočnije, negdje u današnjoj Transkavkaziji, Armeniji, Kurdistanu i sjeverozapadnom dijelu iranske visoravni.

Otrprike u drugoj polovici drugog tisućljeća pr.Kr. pode iz Irana (negdje između Urmijskog jezera i doline Kabula), zbog pritiska drugih kavkaskih, ili tračkih naroda s Kavkaza jedna velika indo-iranska skupina dolinom Kabula i, prešavši rijeku Ind, uđe u Pendžab i dalje u zemlju prozvanu Indijom¹⁵. Ti Arijci zavladaju njome nametnuvši se tamnoputim starosjediocima (Dravida, Munda) kao vladajući sloj. U Iranu je ostala skupina, iz koje se kasnije luče Medijci (*Madâi*), Perzijci (*Pârsa*), Baktrijci, Sogdijci, Parti i dr. Indo-Arijci donijeli su u Indiju konjogojstvo i željezo. To se zbilo između 1200 i 1000.g. pr.Kr., što svjedoči stanoviti bakarni i brončani paleoarheološki materijal (iz Indije i Irana, te s Kavkaza i Ponta)¹⁶. Ima za to također povijesnog i jezičnog opravdanja da taj materijal označuje tragove Indo-Iranaca, a

figurama zorno očituju u liku jahačice. To bi se moglo smatrati novim znakom za matrijarhalno ustrojstvo temelja starog Orijenta prije Indoeuroljana i Semita. Vidi: *R.O.Arik. Les fouilles d'Alaca Hdjiikitd.* Pariš, 1939.

12. Meyer. *Geschichte des Altertums*, 2(1). Stuttgart, 1928, 41 i d. - O grobovima starog Orijenta uspor.: E.Unger u Ebertovu *Reallexikon der Vorgeschichte* (Berlin), 4/1926,485-486.

13. Za konja se na Orijentu znalo već u najstarije vrijeme (sumer. "Magarac istočnih bregova", t.j. gorja Zagros), dakle nije uveden tek po Indoeuroljanima u drugom tisućljeću pr.Kr, već su Iranci bili oni koji su raširili konjogojstvo na tom području. O nalazima konja na starom Orijentu najmjerodavnija su istraživanja Amschlerova s obzirom na zootehničku analizu. W.Amschler. Die ältesten Funde des Hauspferdes itd. *Wiener Beiträge*, op.cit. 4, 497-516. - Indo-Iranci se služe uz konja često bojnim kolima. Uspor.: O.Spengler. Der Streitwagen und seine Bedeutung für den Gang der Weltgeschichte. *Ostasiatische Zeitschrift* (Berlin), NS, 10/1934, 56 i d. - J.Wiesner. Fahren und Reiten in Alteuropa und im alten Orient. *Der alte Orient*, op.cit 38/1939, 2-4. - G.Hermes. Das gezähmte Pferd im neolithischen und frühbronzezeitlichen Europa? *Anthropos* (Modling), 30/1935, 31/1936. - Ista: Das gezähmte Pferd im Alten Orient. *Anthropos* (Modling), 31/1936. - Ista: Der Zug des gezähmten Pferdes durch *Emopa*. *Anthropos* (Modling), 32/1937. - Schrader, op.cit. sv. 2, str.179 - Meyer. Reich, op.cit. str.54 i d. - G.Manojlović. *Silepokretnice i pravilnostiu univerzalne historiji*. Zagreb, 1927, 143.

14. Arijci je skupni naziv za azijsku granu indoeuropske jezične zajednice. U Rigvedi: *arja*, u Avesti:

airja, staroperz.: *arija*, u Herodota 7,62: *Arioi*; *avest*: *Airjana*, srednjoperz.: *Erdn*, novoperz.: *Iran*. Staroind.: *sindhus* = rijeka, odavde je *Hindu* itd. Sličnost je između sanskrita i iranskih narječja tolika da se mora pretpostaviti jedno indo-iransko doba, koje je moglo dosta dugo trajati. Vidi: Meillet. *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Pariš, 1922, 380. - Grousset. *Histoire*, op.cit., sv.1, str.6.

15. Grousset. *Histoire*, op.cit., sv.1, str.9,10. - Isti: *Les civilisations de l'Orient. L'Inde*. Pariš, 1930, 8. - A.K.Coomaraswamy. *Geschichte der indischen und indonesischen Kunst*. Leipzig, 1927,6.

16. E.B.Havell. *History of Aryan rule in India* itd. London, 1924. - R.Heine-Geldern. Archaeological Traces of the Vedic Aryans. *Journal of the Indian Society of Oriental Art* (Calcutta), 1936. - Isti: New Light on the Aryan Migration to India. *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology* (New York), 5/1937, 1. Heine-Geldernova komparativna tipološka istraživanja sjekire posebnog oblika (tzv."Armchenbeil"), nadalje bodeža, mačeva i vršaka kopalja, s obzirom na njihovo rasprostiranje u sjv. Indiji, zap. Iranu, te na području Kavkaza i Ponta upućuju na veliko indo-arijsku migraciju, što još potvrđuju sjeveroistočni iranski nalazi brončanih sjekira u Tureng Tepe kod Astrabada i Tepe Hisar kod Damgana. Pomanjkanje željeza u nalazu Hisar (3c) i velika upotreba bakarnog oružja u Indiji kazuje da su Arijci ušli u Indiju između 1150-1000.g. pr.Kr. Indo-Arijci običavaju spaljivati mrtve. - O blagu, nađenom kod Astrabada, uspor.: Conteanu. *Manuel*, op.cit. sv.3, str.1564 i d. - Za protoindijsku kulturu vidi još: B.Hrozny. Die älteste Velkenwanderung und die proto-indische Zivilisation itd. *Mongrafle Arhivu Orientalniho* (Prag), 7/1939.

u vezi je s velikim strujanjem naroda u zapadnijem dijelu euroazijskog prostora. Te su migracije uslijedile u 13.st. pr.Kr. u jugoistočnoj Europi, ne samo u južnom smjeru prema Maloj Aziji nego i u istočnom preko pontskih krajeva i Kavkaza u Iran. Zbog tračko-kimerijskog pritiska pođe jedan dio Indo-Iranca na istok i jugoistok - na jug nisu mogli zbog asirske države - jedni dosegnu Indiju, a drugim malobrojniji, prodru u Luristan (do u gorje Pošt-i-Kuh).

Spomenuti teritorij države Mitani (između Eufrata i gorja Zagros) ima još iz trećega tisućljeća pr.Kr. u Kaldejaca naziv *Subaru*, dok se gorje Zagros iz doba 3. dinastije Ur nazivao zemljom *Guti*¹⁷. Njih su smatrali divljim narodom. O njima se zna tek toliko, da su u trećem tisućljeću pr.Kr. zalijetali iz gorja Zagros u Mezopotamiju¹⁸. U drugom tisućljeću pr.Kr. obitavali su u gorju Zagros Kasiti došavši iz Elama. Kasiti (*Kašu*, *Cossaei*) zavladaše u Babilonijom nakon nekoliko provala, a pokušali su uzaludno podjarmiti Asirce; naprotiv, ovima je uspjelo (svrgnuvši trideset i šestog kasitskog vladara s babilonskog prijestolja) protjerati Kasite u gorje Zagros. Jezik Kasita ima elamske, kavkaske i iranske oznake¹⁹. Kasiti su bili izraziti konjogojci i ratnici; broncu za oružje i nakit dobavljali su iz transkavkaskih krajeva. Na oblicima bodeža i sjekira opaža se veza s mezopotamskim oružjem. Nalazište Tepe-Hisar (Hisar 3c) u gorju Elburs pokazuje u svojim bakarnim iglama, vilicama i plastičkim prikazima životinja veliku sličnost ne samo s luristanskim nalazima, nego i s onima iz kavkaskih kovinskih kultura. Ta se povezanost, dakako, još mnogo više očituje u luristanskom materijalu životinjskog stila. On je u koječemu blizak materijalu životinjskog stila kavkaskih kultura; štoviše, ima sličnosti s onima iz Ordosa²⁰. U fantastičnim prikazima životinja na kineskim broncama mogu se činiti usporedbe s nekim mezopotamskima; ne isključuje se čak ni mogućnost da je kineski zmaj nastao pod euroazijskim, iransko-sibirsko-pontskim utjecajima²¹. Luristanska sitna plastika životinjskog stila pripisuje se Kasitima, koji su vjerojatno imali udjela pri njenom nastajanju. Međutim, posredni i neposredni dodir Luristana s Kavkazom nesumnjivo traži da se osvrnemo na njihove odnose²².

Kavkaski paleoarheološki nalazi još nisu u dostatnom opsegu istraženi. Rijetkih neolitičkih nalazišta više seljačke kulture ima u Transkavkaziji (u okolini Erivana i Tiflisa), dok naprotiv u Ciskavkaziji (u kraju oko Nalčika) izgleda da ima tragova lovačke kulture. U sjeverozapadnom Kavkazu razvija se rana kovinska kultura i domaća obrada kovina radi velike potražnje visokih kultura Prednje Azije (Kuban kultura); ta potražnja neko vrijeme popušta,

17. *Gu* je skraćeni oblik, kao *Su* ili *Sua* za *Subaru* prema jednoj brončanoj tablici iz Samare na Tigrisu. Vidi: F.Thureau-Dangin. *Tablette de Samarra. Revue d'Assyriologie* (Pariš), 9/1912, 1 id. - Jedna pločica iz Ura, koja bi po pismo mogla spadati u vrijeme Hamurabija, spominje: "Ljudi iz *Guriuma*, iz *Suburua*, iz *Tukriša*, kojih je gorje daleko i jezik im je težak" (C.J.GarriL.Legrain. *Ur Excavations. Texts. Royal Inscriptions*, 1. London, 1928, 44, br. 146.

18. Contenau. *Manuel*, op.cit., sv.1, str.133. - G.Hiising. *Der Zagros und seine Völker. Der alte Orient*, op.cit. 9/1908, 3-4, 24 i d.

19. British Museum posjeduje tablicu s kasitsko-babilonskim (kosejsko-akadskim) rječnikom od 48 riječi. Vidi: F.Delitsch. *Die Sprache der Kossäer*.

Leipzig, 1884. - O dinastiji Kasita: H.Winckler. *Auszug aus der vorderasiatischen Geschichte*. Leipzig, 1905, 12 i d.

20. R.Dussaud. *Ceinture en bronze du Louristan its. Syri&* (Pariš), 1934, 199. - Uspor.: W.P.Yetts. *Chinese Contact with Luristan Bronzes. The Burlington Magazine* (London), 1931.

21. M.Rostovtzeff. *Iranians & Greeks in South Russia*. Oxford, 1922, 198 i d. - G.I.Borovka. *Scythian Art*. London, 1928, 86 i d.

22. Vinski, *op.cit.* str.14. - A.Godard. *Les Bronzes du Louristan./Ira^lsiartca* (Pariš), 17/1937. - Zavezu između Luristana i Kavkaza mjerodavna je rasprava: F.Hančar. *Kaukasus-Luristan itd. Eurasia Septentrionalis Antiqua* (Helsinki), 9/1934.

zato se javlja dodir kroz pontsku nizinu u smjeru Dunava (Kuban-Terek kultura)²³. Nosioci kulture Kubana - koja seže u polovicu trećega tisućljeća pr.Kr. - bili su oni isti ljudi koji su se kretali pontskom stepom, a mrtve su pokapali u čučućem položaju pokrivajući ih crvenom zemljom. Uzroke tom neobičnom načinu pokapanja, značajnom ne samo za Kavkaz, trebalo bi tek pronaći. Ti grobovi, zvani kurgani, u stepama su manji, a u Kubanu su veliki, te puni dragih kovina i različenog nakita (kao Novosvobodnaja-Carskaja, Ul'skaja i Staromišatovskaja, nadalje još Kostromskaja, Vozdviženskaja i dr.); često izgledaju poput dolmena. Poznat je kraljevski kurgan Maikop (otprilike 2000.g. pr.Kr.) s bakarno-brončanim materijalom, na kojem se opažaju samonikli, orijentalni i sjeverni utjecaji²⁴. Za sve vrijeme brončanog i željeznog doba Kavkaza pretežu životinjski ornamenti i plastike. Zapažaju se stilizirani prikazi pasa, jelena i ovnujske glave, dok nema lava. I biljni motivi manjkaju, geometrijski su rijetki, izuzevši spiralu. Emajl se u kobanskoj kulturi upotrebljava - u tu svrhu služi željezo. Oružje, nakit, okovi na pojasi i posude obiluju različnim životinjskim motivima, ili imaju životinjski oblik, a izrada je na visokoj razini. Osim nekih muških likova, koji po svoj prilici predstavljaju božanstvo, ljudskih je prikaza znano manje. Ima različnih vrsta sjekira pa mnogo bodeža, kovinskih pojasa, kopča, igala, privjesaka itd. Kobanski grobovi slične kubanskim (mrtvac u čučućem stavu)²⁵. Koban kultura obuhvaća podnožje Kazbeka (u današnjem području Oseta); ona je najbogatija kavkaska kultura i nastavlja se u sjeverno-kavkaskoj željeznoj kulturi. Za južni Kavkaz značajne su još brončane i željezne kulture Gandža-Karabag, Lelvar i Tališ²⁶. Koban i ostale kulture obiluju materijalom životinjskog stila. Miksoneolitske kulture Kavkaza često odaju priličan megalitski biljeg.

Kavkaz je pravo čvorište kultura: ne samo rasadište njihovih utjecaja neko i stjecište stranih; to je zatočno područje prvog reda. Etnička je diferencijacija kavkaskog - od pamtivijeka pa sve do naših dana - neobično zamršena. Stari kavkaski narodi (tzv. narodi trećeg etničkog elementa, tj. nisu ni indoeuropski ni semitski), po Herodotu imenovani kao Alarodijci, prozvani su danas jafetskom skupinom uglavnom na temelju jezičnih kriterija i donekle antropoloških opažanja (*homo tauricus*)²⁷. Jafetska se komponenta naslućuje u

23. F.Hančar. *Urgeschichte Kaukasiens*. Wien, 1937, 416, 369. - Hančar je prvi u tome djelu dao sintezu prethistorijskih kultura Kavkaza od protolitikuma do prvih kovinskih kultura.

24. Kraljevski grob u Maikopu sadrži, među inim, prikaze lavova i goveda, četiri motke od zlata i srebra, s plastičnim likovima goveda, različiti nakit, sedamnaest vaza od zlata, srebra i kamena s urezanim prikazima svakojakih životinja (tako je na jednoj vazi konjski tip *equus Przewalskij*), keramika (osam velikih glinenih posuda) jednaka je onoj u brončanoj Fatjanovo kulturi srednje Rusije. Vidi: A.M.Tallgren u *Ebertovu Realknikonu*, *op.cit.* sv.7, str.347-348. - Isti: *Etudes sur le Caucase du Nord*. *Eur.SeptAnt. op.cit.*, 4/1929 - Hančar. *Urgeschichte*, *op.cit.*, str.247 i d., 258, 260, 330, 367, table 40-49. - Rostovtzeff. *Lage du cuivre dans le Caucase septentrional* itd. *Revue Archéologique* (Paríž), 12/1920.

25. Tallgren u *Ebertovu Realknikonu*, *op.cit.* sv.6, str.264, 266 i sv.6, str.11, 12, 110. - Hančar. *Urgeschichte*, *op.cit.* str.242 i d. - Hermes. *Der Zug*, *op.cit.*, str.138 i d. - O kavkaskim iglama i fibulama vidi: Hančar. *Die Nadelformen des prahistorischen Kaukasus*. *Eur.SeptAnt. op.cit.*, 7/1932. - Isti: *Kaukasische Sprossenfibeln*. *Eur.Sepⁿf. op.cit.*, 12/1938.

26. Uspor.: Vinski, *op.cit.* str.14-16. - R.Virchow. *Über die kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus*. *Abhandlungen der Kgl. preuss. Akad. der Wiss.* (Berlin), 1895. - Isti: *Das Gräberfeld von Koban im Lande der Osseten*. Berlin, 1883. - J.Morgan. *Missionscientifique en Caucase*, 1,2. Paríž, 1889. - Hančar. *Die Beile aus Koban* itd. *Wienerprähistorische Zeitschrift*, 21/1934. - Isti: *Zum Problem des "kaukasischen" Tierstils*. *Wiener Beitrage zur Kunst*, *op.cit.* sv.9. - A.Moortgat. *Die bildende Kunst des alten Orients und die Bergvölker*. Berlin, 1932. - Tallgren. *Caucasian Monuments. The Kazbek Treasure*. *Eur.Sept Ant op.cit.*, 5/1930.

27. N.J.Marr. *Der japhetische Kaukasus und das dritte ethnische Element* itd. *Japhetische Studien* itd. (Leipzig), 2/1923. - Meyer. *Geschichte*, *op.cit.* sv.1,2, str.475 i d. - Vidi nadalje: Virchow. *Über die kulturgeschichtliche*, *op.cit.* - A.Baschmakoff. *Cinquante siècles d'évolution ethnique autour de la mer noire*. Paríž, 1937. - F.Luschan. *The Early Inhabitants of Western Asia*. *Journal of the Roy. Anthropolog. Inst.* (London), 41/1911. - N.Trubetzkoy. *Langues caucasiennes septentrionales. Les langues du monde*. Paríž, 1924: Meillet i M.Cohen izd. - A.Dirr. *Anthropologische und ethnographische Übersicht über die Völker des Kaukasus*. *Petermanns*

elamskom, sumerskom i hetitskom jeziku. Jafetski utjecaj opaža se u naroda Huri, Mitani i dr.; nadalje u jezicima naroda Male Azije - likijskom, lidijskom, kilikijskom, kapadocijskom - zamjetljiva je također jafetska komponenta. Inače se tu ubraja alarodijsko-pelazgijska skupina s Etrurcima, Retima, Ligurima, Iberima itd.²⁸. Usprkos dalekosežnom djelovanju jafetske zajednice, o njenim pojedinim narodima mogu se zapravo utvrditi tek veoma oskudni historijski zajamčeni podaci. Prema svemu sudeći, ti su narodi nositelji spomenutih kavkaskih kultura, te su bili u dodiru s indoeuropskim i semitskim narodima. Veza s potonjima nije imala veće značenje; naprotiv, između jafetskih i indoeuropskih skupina moralo je doći do međusobnog ukrštavanja. To dokazuju ibero-jonski i armenski jezici²⁹. Još se ne može odrediti jesu li Jafetovci bili jedini nosioci kavkaskih bakarnih i brončanih kultura, jer nije isključeno da su od - inače zagonetnih - pontsko-kavkaskih stanovnika (sa crvenom zemljom u grobovima) potekli Idnoeuroljani, a od kubanskih možda indo-Iranci³⁰. Tip sjevernjačke bojne sjekire može se svesti na mezopotamsku sjekiru, koja se nalazi i u maikopskom kurganu. I blago kubanskih kurgana upućuje na pljačkaške pohode predaka Iranaca i Indijaca, koji su ih doveli na mitanski prijesto i u dolinu Inda. Nalazi u sjevernom kavkaskom prigorju, dolmensko groblje Kaja-Kent, pa nekropole Tališ i Lenkoran mogu se smatrati tragovima njihovih putova kroz Kavkaz³¹. Dok je nekada bilo na Kavkazu i mnogo dugih lubanja, danas prevladava kratka lubanja. Ako je pak konj služio prilikom tih kretanja kao domaća životinja, još nije riješeno. U Kuban-Terek kulturi i dalje u Koban kulturi raste u grobovima sve više broj konjskih kostiju, što se može tumačiti indo-iranskim migracijama. Uzgajala se, inače, sitna rogata stoka, što potvrđuje izričitu tendenciju k stočarstvu³². Kavkaz i sjeveroistočni Iran treba smatrati kao središta indo-iranskih migracija. Također na iranskom tlu zbilo se, po svoj prilici, miješanje Arijaca s predarijskim slojem, koji se uglavnom protezao na sjeveru, zapadu i jugu, a manje na istoku Irana, gdje su Arijci doprli uz Kaspijsko more sve do Hindukuša³³. Drugi put vodio je preko Kavkaza u smjeru sjever - jug. Zbog velikog strujanja naroda u jugoistočnoj Europi, kada su se Iliri, nositelji kasne brončane "lužičke kulture", širili u jučnom smjeru, pođu Tračani Balkanskim poluotokom, a Kimerijci iz dunavskih krajeva osvojiše pontsku nizinu, dok Frigijci i Mizijci, potisnuti od Tračana, pređu u Malu Aziju. Tamo nalazimo, osim etnički složenih Hetita, jafetske Lidijce, Likijce, Karane, Kapadokijske i ine, te indoeuropske Frigijce i Armence³⁴. Alarodijski Urartejci i Kaldi čine pražiteljstvo Armenije. Istočno od kavkaskih

Mitteilungen (Gotha), 1912. - J.Weninger. Die physisch-anthropologischen Merkmale der vorderasiatischen Rasse itd. *Mitteilungen der Geograph. Gesell.* (Wien), 63/1920 - A.Džavačišvili. Die Rassenzusammensetzung der Kaukasusvölker. *Anthropologie* itd. (Braunschweig), 20/1925.

28. R.Bleichsteiner u Ebertovu Reallexikonu, op.cit., sv.6, str.249-263. - Uspor. isti: Überblick über kaukasische Völker und Sprachen. *Berichte der Forschungsinstitut für Osten und Orient* (Wien), 1/1912. - Isti: Die kaukasische Sprachgruppe. *Anthropos*, op.cit. 32/1937. - Schrader. *Op.cit.*, sv.1, str.57. - N.Županič. Tragom za Pelazgima. *Narodna starina* (Zagreb), 3/1922, 221 i d. - J.Karst. *Grundsteine zu einer Mittelländisch-Asianischen Urgeschichte*. Leipzig, 1928, 1 id., 167. - K.Oštir. *Beiträge zur alarodischen Sprachwissenschaft*. Wien, 1921. - Vidi još: J.L.Myres. A History of the Pellasgian Theory. *Journal of Hellenic Studies* (London), 27/1907.

29. Baschmakoff, op.cit. str. 96. - Marr, op.cit. str.58 i d.

30. Childe. *The Aryans* itd. London, 1926, 201.

31. Childe. *The Aryans*, op.cit. str. 194-195. - Morgan Recherches au Talyche Persan. *Memoires* (Pariš), 8/1905.

32. Hančar. *Urgeschichte*, op.cit., str. 391-392. - Uspor.: V.Hehn i Schrader. *Kulturpflanzen und Haustiere* itd. Berlin, 1911.

33. Meyer. *Geschichte*, op.cit. sv.1,2, str.805. - Schrader, op.cit., sv.2, str.381. - Predarijski sloj čine osim sumerskih, elamski i kaspijski stanovnici, o kojima se malo toga historijski može utvrditi.

34. Schrader, op.cit., sv.1, str.607. - Dussaud. *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Egée*. Pariš, 1914. - Uspor. i jezičnu diobu Hiisinga: Die Völker Alt-Kleinasiens. *Wiener prähistorische Zeitschrift*, 7-8/1921, 32, 51. - Ovom prilikom upozoravam još na Husingovu raspravu o "slojevima" u Iranu (Volkerschichten im Iran. *Mitteilungen der Anthrop. Gesell. in Wien*, 36/1916, 6, 199-250), kojom se iz metodičkih razloga namjerno nisam htio služiti. Hiisingovi bi slojevi bili: a) ostatak pražiteljstva;

naroda smjestili su se Ariji, sjeverozapadno indoeuropski Armenci, Frigijci i Tračani, a jugoistočno semitski Asirci i Babilonci³⁵. U Armeniji, na Vanskom jezeru bilaje država Urartu s glavnim gradom *Tušpa*. To naselje spominju prvi put Asirci u 13.st. pr.Kr.; premda je starije, čini se još neolitičkim. Nalazi pisma iz okolice Vanskog jezera datirani su u 9. i 8. st. pr.Kr.; pismo je klinasto, ali nije semitsko. Poznato je da je u isto vrijeme vladar Urartua bio u neprijateljstvu s asirskom državom; kasnije tu prodiru Kaldi, koji vladaju Urartejcima sve dok ih u 6.st. pr.Kr. nisu pokorili Medijci. Kaldi i Urartejci jamačno su jafetskog podrijetla uz primjese Mitana³⁶.

U okviru već spomenutog velikog strujanja naroda oko 1200.g. pr.Kr. igraju zaista znatnu ulogu Kimerijci (babil. *Gimirri*, asir. *Gamir*, *Gimirai*, hebr. *Gomer*). Nastavali su pontsku nizinu između Dunava i Dona, a izgleda da su mješavina seljačkih stanovnika Tripolje kulture sa stepskim nomadima (koji su pokapali mrtve u čučućem stavu pokrivajući ih crvenom zemljom). O njihovoj narodnoj pripadnosti ništa se pobliže ne zna (nije ni sigurno dali pripadaju tipu *homo europaeus*, jer nema kostura, koje bismo pouzdano mogli nazvati kimerijskima). Nasuprot mogućnosti da su Kimerijci uralo-altajskog podrijetla i da ih se uopće ne može smatrati Indoeuroljanima³⁷, izgleda ispravnije ono gledište prema kojem su oni bliski Tračanima, pa je prema tome vjerojatno da su Kimerijci indoeuropsko-jafetskog podrijetla³⁸. Oni su jedini nositelji isključivo brončane kulture u pontskoj nizini i na Kavkazu, sve dok ih u 8.st. pr.Kr. ne potisnu Skiti iz pontskih krajeva dalje preko Kavkaza. Međutim, Kimerijci su ondje ostavili još dosta tragova (kimerijske utvrde i si.), a i trački elementi, koji se mogu ustanoviti unutar kasnijeg iranskog skitsko-sarmatskog sloja, potvrđuju da kimerijski stanovnici nisu posvuda iščezli kao npr. na Krimu i poluotoku Taman. Poslije Kimerijaca pođu i Skiti putem Kavkaza. U 8.st. pr.Kr. uslijedila je kroz srednji Kavkaz invazija Kimerijaca na državu Urartu. Ušavši u urartejska naselja Kalda, stalno su ugrožavali asirsku državu po primjeru Medijaca i Perzijaca³⁹. U ratovima s Asircima dopru i u Malu Aziju, te se zaustave u Kapadociji. Kimerijci (*Gimirai*) i Skiti (*Aškuzai*) nadolaze prilikom ratničkih pohoda preko Kavkaza; značaj imje manje-više idnoeuropski, jedni su srodni tračkom elementu, drugi imaju iranske oznake. Kimerijci upotrebljavaju bojnu sjekiru, a Skiti luk i strelicu kao glavno oružje. Jedan dio Kimerijaca izmakao je skitskom prodiranju u jugoistočnom smjeru, te uđe u elamske

b) kavkaski sloj elamske skupine (Kaspjci, Kaldi i dr.); c) prvi arijski sloj (predi Indijaca); d) drugi arijski sloj (Medijci, Perzijci i Parti); e) treći arijski sloj (Saki i dr.); i f) kasniji altajski odnosno turski sloj. Vidi str. 220,241-245 id.

35. Schrader, *op.cit.* sv.1, str.608.

36. Cavaignac, *op.cit.*, str.145. - Contenau. *Les civilisations des Hittites*, *op.cit.*, sv.1, str.42. - Unger u Ebertovu *Realkukonu*, *op.cit.*, sv.14, str.32. - Schrader, *op.cit.*, sv.1, str.608. - C.F.Lehmann-Haupt. *Armenien einst und jetzt*, 2. Berlin, 1931. - A Gotze. *Hethiter, Churriter und Assyrer*. Oslo, 1936.

37. Meyer. *Geschichte*, *op.cit.*, sv.1, 2, str.725. - Schrader, *op.cit.*, sv.1, str.586-587. - M.Hruševskij. *Geschichte des Ukrainischen (Ruthenischen) Volkes*, 1. Leipzig, 1906, 89-91,551 i d.

38. Vinski, *op.cit.*, str.16. - G.Tzenoff. *Die Abstammung der Bulgaren* itd. Berlin, 1930, 74 i d. - Bachmakoff, *op.cit.*, str.99.

39. U asirskim tekstovima iz 8.st. pr. Kr. označuju se Iranci skupnim nazivom Manda; to su Gimirai, Aškuzai i Saparda. Za vladanja Sargona (8.st. pr.Kr.) u tekstovima je govora o kimerijskim navalama, a za Asarhadona i Asurbanipala (7.st. pr.Kr.) spominju se Skiti. Vidi: Cavaignac, *op.cit.* str.171. - O Skitima i Sarmatima: Vinski, *op.cit.*, str.4-8 i d. - Grousset. *L'empire*, *op.cit.*, cit.str.43-53. - N.P.Kondakov. *Očerki i zametki itd. (Prispěvky)*. Praga, 1929,1-60. - Borovka. *Scythian*, *op.cit.* - Rostovtzeff. *Iranians*, *op.cit.* - Isti: *The animal style in South Russia and China* itd. Princeton, 1929. - E.H.Minns. *Scythians and Greeks*. Cambridge, 1913. - NPettich. *Bronzeguss und Nomadenkunst. Seminarium Kondakovianum* (Praga), 1929, *Skyfika*, 2. - Tallgren. Zum Ursprung des sog. skythischen Tierstils. *Acta Archaeologica* (Kjöbenhavn), 4/1933. - N.P.Toll. *Skifi i Guni*. Praga, 1928. - G.W.B.Huntingford. Who were the Scythians? *Anthropos*, *op.cit.*, 30/1935.

krajeve i gorje Zagros. Njima se pripisuje i znatan dio luristanskog životinjskog stila⁴⁰ koji pokazuje mnogo zajedničkih crta s kavkaskim. Poglavice tih ratnika dovodili su kovače, što objašnjava kavkaske, pontske i čak halštatske stilske utjecaje u luristanskim nalazima⁴¹.

Matrijarhalna komponenta starih orijentalnih visokih kultura primjećuje se u ranim hetitskim nalazima Alača Höjiik i Alatlibel⁴², nadalje na nekim idolima iz Luristana i kopčama iz kavkasko-georgijskoga gorskog kraja Raca⁴³. Liku ženskog božanstva pripisuje se plodnost; on poprima različne oblike i obično služi kao idol u grobovima. Naišlo se još na ženske idole u kulturama: Anau, Suza, Kiš, Kultepe, Troja, Butmir i dr., osim toga i u nalazima sa sjeverne pontske obale, kao Kuloba i Pantikapaion⁴⁴. U sjeverozapadnom Kavkazu (na čerkeskom području) preuzeli su Kimerijci kult ženskog božanstva od jedne još nepoznate starokavkaske skupine, a na nekim skitskim zlatnim pločicama i sarmatskim srebrnim fibulama mogu se još katkad ustanoviti i ženski prikazi. Jasnih tragova ima čak u bosporskoj državi i u grčkim kolonijama na Pontu⁴⁵.

Skiti su također sudjelovali u ratovima ne samo s asirskom nego i s medijskom državom, i to na strani Babilonaca. Oko 600.g. pr.Kr. odstrane Medijci pritisak Skita u babilonskoj državi, uspostavivši opet tamo svoje gospodstvo. Prema Herodotu, Skiti se ponovo vratiše na Pont, a u unutrašnjem Iranu dobije prevlast medijska država, koju naslijedi perzijska⁴⁶. Možda taj dio Skita, koji je ratovao s Medijcima, uopće ne potječe iz pontske nizine, nego su tu posrijedi Saki, koji dolaze iz Visoke Azije. Doduše, sama etnička pripadnost i kronologija Skita na Pontu nije posve jasna. Prema piscima antike, Skiti su skupni naziv za sve narode na koje su Grci naišli prilikom svog naseljavanja na pontskoj obali⁴⁷. Riječ je uglavnom o Irancima koji su poprimili različne kimerijske i grčke utjecaje. Pretpostavlja se da je kimerijski period trajao od 1200. do 700.g. pr.Kr., jer od 750. do 700. g. pr.Kr. počinje, izgleda, skitski⁴⁸, nekako u isto vrijeme s grčkim kolonijama sjeverne obale Ponta. Nije isključeno daje iranski element

40. Hančar. *Kaukasus - Luristan*, op.cit., str.47-112. - L.Morgenstern. *Esthétiques d'Orient et d'Occident*. Pariš, 1937,107-112,117 i d.

41. Arne. *Luristan and the West*. *Eur. Sept-Ant*, op.cit., 9/1934,277 i d. - Uspor.: N.Makarenko. *La civilisation des Scythes et Hallstatt*. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 5/1930. - Tallgren. *Studies of the Pontic Bronze Age*. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 11/1937.

42. Arik, op.cit. - Vidipod 11.

43. Kod luristanskih bronca obično se nalazi ženska figura između dviju životinja, češće konja, dok se na kavkaskim kopčama opaža jelen. Vidi: Vinski, op.cit., slika na str.14. - Hančar. *Einige Gürtelschliessen aus dem Kaukasus*. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 6/1931,146-158.

44. Schrader, op.cit., sv.1, str.544. - Contenau. *Les civilisations des Hittites*, op.cit., str.71-73. - Rostovtzeff. *Iranians*, op.cit, str. 107 i d. - Dussaud. *Civilisations préhelléniques*, op.cit, str.264-272. - Hoernes i Menghin, op.cit, str.283 i d. - R.Furon. *Manuel de préhistoire générale*. Pariš, 1939,268 i d.

45. Minns, op.cit., str. 156,373,427. - odatle, uostalom, potječe i grčka predaja o Amazonkama.

46. Cavaignac op. cit, 175. - Medijci i Peizijci su vladajući sloj u unutrašnjem Iranu, jedni i drugi su tipa *homo europaeus*, ratnici i konjogojci. Za razliku od

Indo-Arijaca ti Iranci smatraju grijehom spaljivati mrtve. Vidi: Schrader, op.cit., sv.1, str.107. - Medijska država nastaje prije perzijske i jača se nakon pada elamske, urartejske i asirske, dok konačno medijska i babilonska ne podliježu perzijskoj državi. O toj se jedva nešto sigurno zna, sve do prvog njenog poznatog vladara Kuruša Velikog (Kira Ahemenida, koji potječe iz elamskog kraja Anžan): on je, kao gospodar Prednje Azije, pao 529.g. pr.Kr. na Sir-Darji u ratu s Masagetima tj. Sakima. Perzijska moć raste dalje sve do svjetske vlasti. Vidi: G.Maspero (prev.Manojlović). *Poviest iz točnih narodau staromvijeku*. Zagreb, 1883,338-411. - Manojlović, op.cit., str.80. - Winckler, op.cit., str.82-86. - C.Grimberg (prev.F.Eberhardt). *Weltgeschichte*, 1. Leipzig, 1929, 446-459. - Grousset. *Les civilisations de POrient. l'Orient* (Pariš), 1929, 95 i d. - J.V.Prašek. *Kyros der Grosse. Der alte Orient*, op.cit, 13/1912, 3. -F.W.König. *Altteste Geschichte der Meder und Perser. Der alte Orient*, op.cit, 33/1934, 3-4. - F.Iusti. *Geschichte des alten Persiens. Onckens Allgemeine Geschichte*, 1.4. Berlin, 1878,1-47 i d.

47. Riječ je o narodima od Crnog mora do Kaspijskog mora i Aralskog jezera. U izvorima s Orijenta ne postoji naziv Skiti, već asir. *Aškuza*, staroperz. *Šaka* itd. Vidi: Schrader, op.cit, sv.2, str.408. - O grčkoj kolonizaciji Ponta: Hruševskij, op.cit., str.71 i d.

48. Vinski, op.cit, str.4. - Meyer. *Geschichte*, op.cit, sv.1,2, str.889

u pontskoj nizini mnogo stariji od 8.st. pr.Kr.⁴⁹ Ta mogućnost ima opravdanja, premda se nije mogla dosada točnije potvrditi, kao i samoniklost Kimerijaca s obzirom na tračku komponentu. Tračani obitavaju istočni dio Balkanskog poluotoka, te prodiru u Malu Aziju i na Pont⁵⁰. Bojana keramika i u mnogočem jednaki kurgani tračkih i skitskih nalazišta potvrđuju dosta blizak doticaj Tračana i Skita. A to samo po sebi pojačava tvrdnju da Kimerijci nisu mogli biti mimo jakih tračkih utjecaja. Doba od 2000. do 1000g. pr.Kr. smatraju se brončanom kulturom pontske nizine. Ona je najjača u Kubanu, koji nije samo u vezi s brončanom Fatjanovo kulturom na Volgi⁵¹, nego i s europskom brončanom aunjetičkom kulturom na Labi. Aunjetička kultura je ilirska, te svojim vrčevima bez ornamentika, zlatnim spiralnim nakitom i s pokapanjem mrtvih u čučućem stavu upućuje prema Balkanu i dalje na istoc⁵². Još i prije bronce u europsko bakarno doba imamo povezanost s pontskim stepskim kulturama. Unutar neolitičkog dunavskog kulturnog kruga, osobito u panonskoj nizini, upotrebljava se bakar, koji tu još dugo vremena služi, dok u ostalim krajevima Europe već prevladava bronca. Bakarna kultura (na području današnje Mađarske) pokazuje jasno pontske, kavkaske i sibirске utjecaje⁵³. Najznačajnije oružje je bez sumnje bakarna bojna sjekira, koja potječe od kavkaske. Gdje nije bilo bakra, upotrebljavana je kamena sjekira. Znatan dio europskih sjekira može se dovesti u vezu s pontskima, što tu potvrđuje doticanje i smjer gibanja stepskih ratničkih nomadskih skupina; taj je činilac važan za stvaranje indoeuropske zajednice⁵⁴. U "lužičkoj kulturi" ne opaža se pontski utjecaj; ona je uglavnom ilirska izuzevši tračku Buzau kulturu (u istočnoj Rumunjskoj). Brončana kultura u zapadnom dijelu južne Rusije u vezi je s kavaskom, kamo spada i nalaz Borodino s blagom kimerijske

49. M.Ebert. *Südrussland im Altertum*. Bonn, 1921, 107. - Childe. *Aryans*, *op.cit.* - M.Vasmer. Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, 1. *Die Iranier in Südrussland*. Leipzig, 1923

50. W.Tomaschek. Die alten Thraker. *Sitzungsberichte der Kais.Akad. der. Wiss. Wien*, 128/1893, 130-131/1894. - G.I.Kazarow. Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. *Zur Kunde der Balkanhalbinsel*, 2, 5. Sarajevo, 1916. - Hruševskij, *op.cit.*, str.117, 124 i d. - Za Balkan: P.Kretschmer. *Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache*. Göttingen, 1896, 172, 242. - C.Patsch. Thrakerspuren in der Adria. *Jahreshefte des österreich.Archaeol.Inst.* (Wien), 1907, 169 i d. - za Malu Aziju: Kretschmer, *op.cit.*, str.172 i d. - Meyer. *Geschichte, op.cit.*, sv.1, 2, str.611 i d. - Za tračko-kimerijsko pitanje: Tzenoff, *op.cit.*, str.74 i d. - Vasmer, *op.cit.*, str.4 i d.

51. Vidi pod br. 230. - B.Richthofen. Zum Stand der Vor- und Frühgeschichtsforschung in den westukrainischen Landen. *Prähistorische Zeitschrift* (Berlin), 25/1934, 3-4, 184 i d., 189 i d. - Uspor.: Tallgren. La Pontide préscythique après l'introduction des métaux. *Eur.septAnt.*, *op.cit.*, 2/1926.

52. Schuchardt, *op.cit.*, str.214-215. - G.Poisson. *Les Aryens*. Paris, 1934, 173-176. - Aunjetička kultura čini drugi brončani europski period (1900-1600g. pr.Kr.). - Tek za kovinskih kultura javlja se u Europi korištenje konja. Vidi: Schrader, *op.cit.*, sv.1, str.175. - Hermes.ZJer Zug, *op.cit.*, str.105 i d.

53. Poisson, *op.cit.*, str.137. - J.Hampel. Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie. *Congrès internat. d'Anthropol.* itd. Budapest, 1896. - F.Pulszky. *Die Kupferzeit in Ungarn*. Budapest, 1884. - Vidi nadalje: J.Hillebrand. Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztavánháza. *Archaeologia Hungarica* (Budapest), 4/1929, 47 i d. - Zanimljivo je da u Panonskoj nizini već u doba neolitičke Lengyel kulture, uz bojanu keramiku, postoji pokapanje mrtvih u čučućem stavu; prema tomu, spaljivanje mrtvih ne potječe odatle. Vidi: Schuchardt, *op.cit.*, str. 177. - Usporedi: F.Tompa. Die Bandkeramik in Ungarn. Die Biikker und die Theisskultur. *Archaeologia Hungarica, op.cit.*, 5-6/1929.

54. Gordon Childe. *The Dawn of European Civilization*. London, 1925, 140, 187. - Poisson, *op.cit.*, str.138, 140 i d. - O indoeuropskom problemu vidi: Schrader i H.Krahe. *Die Indogermanen*. Leipzig, 1935. - Nehring. Studien zur indogermanischen Kultur und Urheimat itd. *Wiener Beiträge, op.cit.*, sv.4, str.7-231. - Pittioni, *op.cit.*, str.531 i d. - W.Koppers. Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde. *Anthropos, op.cit.*, 30/1935. - Isti: Der nordische Mensch und die Indogermanenfrage. *Anthropos, op.cit.*, 33/1938. - Za trački materijal: P.Patay. Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. *Dissertationes Pannonicae* (Budapest), 2.S.13/1939. U istom izdanju 2.S., 14/1939: Kazarow. Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien.

pripadnosti⁵⁵. Budući da je došlo do poremećaja kultura, bojana je keramika nestala netragom. Oko 1200.g. pr.Kr. uslijedilo je već spomenuto strujanje naroda prema istoku, dok nije, opet, zbog dolaska Skita nastalo kretanje Kimerijaca na Kavkaz i u dunavske krajeve⁵⁶.

Skitski nalazi u pontskoj nizini daju malo jasniju sliku od svih ranijih predskitskih nalaza. Grčki je utjecaj na obali jači, prema unutrašnjosti slabi. U grobovima skitskih poglavica i vladara nađeni su mnogi predmeti od dragih kovina. Životinjski stil prevladava⁵⁷. Tijekom 7.st. pr.Kr. prelaze Skiti s bronce na željezo, dok po prilici u 4. i 3.st. pr.Kr. osim Skita njihovi sunarodnjaci Sarmati obitavaju te stepske krajeve, potiskujući ih na jugozapad. Često se jedni od drugih ne diferenciraju u dovoljnoj mjeri, ali u Sarmata nema klasičnog utjecaja, i njih smatraju izrazitijim Irancima od Skita. Za skitska nalazišta značajni su slijedeći predmeti: konjska oprema, skitska kola, košulja od kovine, kratak mač, luk i strelica; postoji dugo šiljato pokrivalo za glavu, kaciga je rijetka; o sjekiri se malo zna; nedostaju ostruga i fibula. Što se sarmatskih nalaza tiče, valja spomenuti također konjsku opremu, različite tipove mačeva, koplje, šljem, fibule itd. Grobovi jednih i drugih su kurgani, u kojima redovito uz čovječji leži jedan ili više konjskih kostura; često je nekoliko takvih kurgana na okupu. Skitski su grobovi veći i bogatiji, osobito u Kubanu, dok su sarmatski kudikamo skromniji. Keramika nema osobito značenje⁵⁸. Po predaji, Herodot tvrdi da Sarmati potječu od Skita i Amazonaka. To je historijski posvema nejasno i bez obzira na to što se stvarno o potonjima tako reći ništa ne zna. Klasični pisci nam ne omogućuju da sebi stvorimo makar i približno točan pregled o životu tih naroda. Skiti su upadali u zemlju Tračana, utjecali su navodno na Masagete, Arimaspe i Šake, dok bi Sarmati trebali potjecati iz Medije, kako barem kaže Diodor⁵⁹. Među sarmatske narode ubrajaju se Aorsi i Alani; oni su provodili nomadski život oko Aralskog jezera u vezi s Masagetima; sva je prilika da su Masageti identični sa "Sakima iz nizine" (*Šaka tigrhauda*) u doba Ahemenida. U 2.st. pr.Kr. Sarmati su prešli Don. To je prisililo različna skitska plemena da pođu u zapadnom smjeru prema Visli, Dunavu i panonskoj nizini, kao npr. Agatirsi (u Erdelju)⁶⁰. Za njima se uputiše i Sarmati, za koje spominje Herodot da dopiru do Dunava,

55. Hoernes i Menghin, op.cit., str.827. - Za zapadni dio južne Rusije: Hruševskij, op.cit. str.25-47, 554 i d. - Uspor.: *T.Sulimhsjn.BronzyMalopolskisrodkowej*. Lwow, 1929.

56. O Kimerijcima u dunavskim krajevima: S.Gallus i T.Horváth. L'invasion d'un peuple cavalier dans le bassin du Danube à la première époque de fer. *Dissertationes Pannonicae*, op.cit., 2.S., 9/1939. - Opširan prikaz o Kimerijcima može se naći kod Lehmann-Haupta u: Pauly's *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Preradio G.Wissowa, izd. W.Kroll (i K.Mittelhaus) (Stuttgart), polusv. 21/1921,397-434.

57. Opis, analizu i kronologiju skitskih i sarmatskih nalazišta pontske nizine dao je, prema dosada u Europi poznatom stanju iskanjanja Ebert u svom *Reallacikonu*, op.cit., 13/1929, 52-114. - O Skitima vidi, uz ostalo, kod K.Kretschmerau Pauly-Wissowa, op.cit., 2/1923,923-946. - Tomaschek. Kritik des ältesten Nachrichten über den skythischen Norden. *Sitzungsberichte der Kais. Akad.d.Wiss. Wien*, dio 1,2, 116-117/1888. - Rostovtzeff. *Skythien und der Bosphorus*, 1. Berlin, 1931. Vidi još pod 39. - Za životinjski stil donosi nove pojedinosti K.Schefold. Der skythische Tierstil in Südrussland. *Eur. SeptAnt*, op.cit., 12/1938,3-78.

58. "Sauromatiseslužeskitiskimjezikom, alitakodaga već od starine kvare" (Herodot 4,117). - Vasmer, op.cit., str.26 i d. - Pogreb jednog skitskog kralja opisuje Herodot 4,73. Uspor. Schrader, op.cit., sv.1., str.107. - Tipološki je mjerodavna rasprava: W.Ginters. Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland. *Vorgeschichtliche Forschungen* (Berlin), 5/1928. - W.W.Arendt. Sur l'apparition de Pétrier chez les Scythes. *Eur. Sept Ant*, op.cit., 9/1934.

59. Diodor 2,43. - Kretschmeru PoMfy-Wfšova, op.cit., 2.s., polusv. 2/1920, 2543, 2542-2550. Vidi dalje 2.S., 2/1923,1-12. - Skitima i Masagetima bavi se Strabon 1,66. - O Masagetima još: A.Hermannu PaM/γ-Ms.soH'a, op.cit. 2.S., 14/1930. 2123 i d. - O Arimaspi: H.H.Schaeder. *Iranica. Abhandlungen des Gesell. der Wiss. zu Göttingen* (Berlin), 3/1934,10. - O postojbini Masageta uspor. još: W.Barthold. *Nachrichten über den Aralsee und den Unterlauf der Amu Darjaitd*. Leipzig, 1910.

60. Patsch. Die Völkerschaft der *Aj>athyrsen*. *Anzeiger der Akad. der Wiss.* (Wien), 12/1925,69 i d. - O Agatirsima: Tomascheku: *Pauty-Wissowa*, op.cit., 1/1894,764-765. - V.Ščebakivskij. Zur Agathyrsenfrage. *Eur. Sept. Ant*, op.cit., 8/1934. - Skitskih nalaza ima još u današnjoj ist. Poljskoj, Mađarskoj, Rumunjskoj i Bugarskoj. Vidi u

što potvrđuje i Polibije⁶¹. Perzijski kralj Darije (*Darijavuš*) poveo je (oko 513.g. pr.Kr.) preko Bospora vojnu na Skite i Sarmate. Vojna doduše nije uspjela, ali ipak iskazuje snagu te velike iranske države⁶². Klasični pisci nadalje prikazuju - uglavnom prema Herodotu - dotičnu vojnu⁶³ i donose različite podatke o životu Skita i Sarmata. Premda su ti podaci još nedovoljni, oni uza sve to osvjetljaju koliko-toliko njihove životne prilike. Jedni i drugi su pretežno nomadi (gaje konje i goveda), dok se stanoviti dio Skita bavi navodno zemljoradnjom. Kao što su nestajali Kimerijci, gubi de trag skitskim plemenima, odnosno njih prožimaju sarmatska plemena. U posljednjim stoljećima prije Krista mogu se među Sarmatima razlikovati: od Kaspijskog mora do Dona Aorsi; od Volge do Dona Alani; od Dona do Dnjepra (nekadašnjeg obitavališta "kraljevskih Skita") Roksolani; zatim još različna manja sarmatska plemena u sastavu bosporske države, a i Jazigi, zapadno od Roksolana, koji su nešto poslije Krista dosegli Panoniju⁶⁴.

Od Iranaca treba nadalje spomenuti izrazite ratničke nomadske konjogojce, nazvane Partima, prema jednoj perzijskoj pokrajini (satrapija *Parthava*, danas Korasan) u sjeveroistočnom dijelu perzijske države Ahemenida⁶⁵. Parti su se navodno *zvali Parni*, i spadali su, po Strabonu, kao dio Daha među Šake⁶⁶. Država Parta nastaje tijekom 3.st. pr.Kr., a bila je najmoćnija polovicom 2.st. pr.Kr. za njenog vladara Mitridata. Zapadno od nje bila je država Seleukida, istočno pak helenistično-iranska Baktrija, u koju su ušli u 2.st. pr.Kr. Je-če, zapravo Toharci. Oni dolaze iz zavalja Tarima, kamo su ih bili potisli Huni. Radi pritiska Toharaca pođu i Saki iz kraja Fergane (satrapija *Ferghna*) u Tienšanu jugozapadnim smjerom. Saki i Toharci utjecali su na Parte, a preteče su Indo-Skita. Ratnički nomadski Iranci s one strane Sir-Darje bili su, osim Toharaca, Saki i Sogdijci, kako kazuje Strabon⁶⁷. Dok se jedan dio

Ebertovu *Reallexikonu*, *op.cit.*: J.Kostrzewski, sv.12, str.230-232; G.Wilke sv.12, str.232-236; isti sv.II, str.168; isti sv.2, str.207-208. -Hampel. *Skythische Denkmäler in Ungarn. Arhaeol. Értésítő* (Budapest), 13/1893. - Čuveno je blago u Vetttersfelde u Brandenburgju, vidi: A..Furtwängler. *Der Goldfund von Vetttersfelde. 43. Berliner Winckelmanns-Programm*, 1893. - Skitski željezni inventar zapaža se dalje u Hallstattu i La Tène-u. Na oružju i nakitu ima utjecaja životinjskog stila. Vidi: Poisson, *op.cit.*, str.240-241. - Vinski, *op.cit.*, str.16-19.

/i p rv>" ?s i' if, f.

Oi. roliDije <o,z i zo,o.

62. Meyer. *Forschungen zur alten Geschichte*, 2. Halle A.s., 1899,448,474 i d. - Maspero (-Manojlović), *op.cit.*, str.410-411. - F.Sarre. *Die Kunst des alten Persien. Die Kunst des Ostens*, 5. Berlin 1923, 8: W.Cohn. - K.G.Brandis. *Die alten Völker itd.*, u: *Helmoltovoj Weltgeschichte*, 4. Leipzig, 1924,32-34 - O. Weber. *Das alte Westasien*, u: *Helmoltovoj Weltgeschichte*, 2. Leipzig, 1923, 137. - Uspor.: Prášek. *Dareios I. Der alte Orient, op.cit.*, 15/1914,3-4.

63. Herodot4,92-124. - Za Strabona, Jordanaidr. vidi: T* a . . mo'j n n v . c » . . - Tzenoff, *op.cit.*, str.108 id. - O Skitima i Sarmatuna jos: HruševsloH <m cit str 91 112 565 Hruševskij, op.a.(str.yi-nz,303.

64. Toli, *op.cit.* str.56. - Brandis, *op.cit.* str.32-34. - Rostovtzeff, *Iranians*, *op.cit.*, str.113 i d. - Nadalje o sarmatskim Siginimago vori Herodot5,9, dadopirupreko Dunava, dok se, po Strabonu 11, 520 oni nalaze na Kaspijskom moru. Vidi Ebert u svom *Reallexikonu*, *op.cit.*,

sv. 12, str.123. - O Jazigima: H.Treidleru/ awfy-W'ixcwa, *op.cit.*, sv. dodataka 6/1935, str.126-127.

⁶⁶ u medijskom glavnom gradu Ekbatana (Agmadana, kasnije Hamadan) nalazio se toranj, gdje su pokopali medijske, perzijske i partske vladare. O tome govori J.Flavije 10,11. - Parti postaju moćni za Seleukida, pa ih stoga i naslijediše u Iranu partski Arzakidi, koji vladaju sve do Sasanida. Vidi: H.Grothe. *Westasien itd. u Helmoltovoj Weltgeschichte, op.cit.*, sv.2, str.263 id. - Iusti, *op.cit.*, str.148 i d. - A.Gutschmidt. *Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alacander den Grossen itd.* Tübingen, 1888. - E.Bikerman. *Institutions des Séleuiddes. P'ris> ^38. - A.Christensen. L'Iran sous les Sassanides. P'ans> 1936.*

66. Strabon 11, 9, 1. - H.Jacobson. *Arier und Ugrofinnen*. Göttingen, 1922,155 id. - Gutschmidt, *op.cit.*, str.31. - Parti se mogu pribrojiti tipu *homoeuropaeus*. Vidi Ebert: *Suđrussland, op.cit.*, str.340 id. - OSakimapoblize: Hermann u *Paufy-Wissowa, op.cit.*, polusv. 2/1920, str.1770-1806. - J.Junge. *Saka-Studien. Der ferne Nordosten im Weltbild der Antike. KSio itd.* (Leipzig), NS, prilog 41/1939, prilog 28.

⁶⁷ Strabon 11, 8,1. - Gutschmidt, *op.cvl.*, str.581 d. - Haloun, *op.cit.*, str.249, 290. - Manojlović, *op.cit.*, str.39. - Iranski živalj Središnje Azije nije još sustavno istražen, što vrijedi osobito za Irance u Hindukušu i Pamiru, od kojih potječu Tadžiki (potomci Sogdjijaca?), Kafir, Jagnobi (Galča su, izgleda, jafetske pripadnosti) itd. Uspor: Hermann, *op.cit.* 1920, str.1790 i d. - C\Jlaby. *Les Aryens au Nord et au Sud de l'Hindoukouch*. Pariš, 1896.

sarmatskih Aorsa nalazio na Donu, drugi borave na sjevernoj obali Kaspijskog mora i na donjoj Sir-Darji. Poput Toharaca i Šaka (*Šaka haumavarga*), pomiču se u isto vrijeme i Aorsi prema zapadu⁶⁸. Gibanje Sarmata u 2.st. pr.Kr. ne može se odijeliti od kretanja Toharaca i Šaka, s kojima je povezan udes partske države. Iz toga neumnjivo proistječe da nije moguće rješavati pitanja povijesnog razvitka naroda u unutrašnjem Iranu, ako se ne uzme u obzir i izvanjski Iran.

Kao što su Aorsi izraziti Iranci, isto su tako i njihovi više zapadni sunarodnjaci Alani⁶⁹, koji su u povijesnom smislu, izgleda, najaktivniji Sarmati. Na Kavkazu i u Panoniji ima vidnih tragova njihova utjecaja. Radi svoje goleme etničke otpornosti Alani⁷⁰ su se i pored provale Huna, ne samo uspjeli održati u stepi između Dona i Kavkaza nego su odigrali i poznatu ulogu tijekom velike seobe naroda u samoj Europi. Stoga bi bilo nužno posvetiti - uz Aorse, Sigine, Roksolane, Jazige i ine - osobito pažnju Alanima, pogotovo s obzirom na Ante. O ovima se vrlo malo zna, tek toliko da su Anti bilo Slaveni, bilo Slavenima srodni. U 4.st. po Kr. nastavali su Anti područje između Dnjepra i Dnjestra, a u 6. st. po Kr. osvanuli su sa Slavenima na Dunavu⁷¹. Vrlo je, međutim, vjerojatno da bi Anti mogli biti Alani i, prema tome, sarmatskog podrijetla, ili točnije slavenski narod sa sarmatskim vladajućim slojem⁷². Uz tu pretpostavku postoji i jedna druga (koja se čini manje uvjerljivom od alanske), a prema njoj bi Anti bili starokavkaskog podrijetla, i to ili lezgijskog ili čerkeskog⁷³. Ta posljednja mogućnost je u okviru starokavkaskog pretpostavke vjerojatnija, i zbog položaja Čerkesa (Cirkasijaca, zvanih *Adige*) prema lezgijskim Andijcima istočnog Kavkaza (danas Dagestan), no bit će tek neprijeporno potvrđena kada se bude o njima doista više znalo. Zasada se još sumnja u to da bi Čerkesi bili potomci Kimerijaca⁷⁴. Uzme li se u obzir tumačenje o iranskom podrijetlu

68. Strabon 11, 5, 8. - Gutschmidt, *op.cit.*, str.69. - Uspor.: Meyer, *Geschichte*, *op.cit.*, sv.1, str.198. - *Salá haumvarga* (ponovno javljanje plemenskog imena u etimološkom obliku) i Kaspijci prema Herodotu 3,93. To neće biti Kaspijci s Kaspijskog mora, već *Kaspeiraioi* u Kašmiru. Vidi: Junge, *op.cit.*, str.84 i d. - O pitanju Sakarauka: Junge, *op.cit.*, str.85-105.

69. Ime Alani prairanskog je korijena, prema *Oryon* = *Aryon* (ryse mijenja u l), a sadrži u obliku genitiva množine i ime *Aorsi*, *avest*, *auruša*. Vidi: Jacobson, *op.cit.*, str. 234, 257. - Vasmer, *op.cit.*, str.29 i d. - Alani potječu navodno od Masageta. Vidi: Iusti, *op.cit.*, str.44. - Moguće je da su Roksolani - "Bijeli Alani"? Vidi: Hruševskij, *op.cit.*, str.H3id.

70. Preostali Alani žive još i danas na Kavkazu pod imenom Oseti (Alani: *Asi* - *As* - *Os*), a nazivaju se *Ir* ili *Ironi*. Vidi: Vasmer, *op.cit.*, str.25,28ud. - A.Haxthausen: *Transkaukasien*, 2. Leipzig, 1856, 44. - E.Täubler. Zur Geschichte der Alanen. *Klio* itd., *op.cit.*, U/1909. - Bleichsteiner. Das Volk der Alanen. *Bericht des Forschungsinstituts*, *op.cit.*, 2. - Tomaschek u: *Pauly-Wissowa*, *op.cit.*, 1/1894, str.1282-1285. - D.Gerhardt. Alanen und Osseten. *Zeitschrift der Deutschen Morgenlnd. Gesell*, *op.cit.*, 93/1939,2.

71. G. Vernadsky. Goten und Anten in Siidrußland. *Südostdeutsche Forschungen*. (München), 3.1938, 2, 268-269. Vernadsky se pozivana Jordana: "...principaliter tamen *Slaveni* et *Antes nominantia*" (*Getica* 34). Usto spominju se i Veneti: "*tria rame nomina ediderunt, id est*

Venethi, Anthes, Sclaveni" (Jordanes, *Getica* 23, 119). - Hruševskij, *op.cit.*, str.55 i d., 164 i d., 175 i d., 576-579. - Uspor.: L.Niederle. *Antove*. Praha, 1909. - Za Slaveni: isti: *Rukovět slavenské archeologie*, 1. Praha, 1931, 3-26. - T.Maretić. *Slaveni u davnini*. Zagreb, 1889, 3-29. - Schrader, *op.cit.*, sv.2, str.411-419. - R.Beltz i P.Diels u Ebertovu. *Ra/feafa* OTK, *op.cit.*, sv.12, str.251-291.

72. Vernadsky, *op.cit.*, str.271. - Isti: On the Origin of the Antae. *Journal of the American Oriental Society* (po predavanju pisca - Philadelphia, 1938), 59/1939, 1, 56-66. Zapadni Anti nalazili su se oko donjeg Dunava, Pruta, Dnjestra i južnog Buga, a istočni Anti sjeverno od Azovskog mora (str.64). Vernadsky navodi posebno Prokopija, pa onda još Menandra, Agacija i dr. (str.56). U kineskim kronikama spominju se *An-ts'ai* (tohar. A.: ant, *tohar*. B.: *ante* - ploha ili nizina), što znači: "narod s nizine", što bi odgovaralo imenu *Antae*, i može se dovesti u vezu s imenom *Asioi*, dok se ime *As* veže uz ime *Alani* itd. (str.60 i d.).

73. Županić. Izvor in ime Antov. *Etnolog* (Ljubljana), 7/1934,87 i d. - Isti: Prvi nosilci etničkih imen Srb, Hrvat, Čeh. *Etnolog*, *op.cit.* 2/1928,74 i d. - Isti: Prvobitni Hrvati. *Zbornik Kralja Tomislava*. Zagreb, 1925, 291-296. - L.Hauptmann. Kroaten, Goten und Sarmaten. *Germanoslavica* (Prag), 3/1935, 343 i d. - Isti: Seoba Hrvata i Srba. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 3/1937, 1-4, 59-61. - Uspor: Vernadsky, *Goten*, *op.cit.*, str.270.

74. Baschmakoff, *op.cit.*, str.9-10, 13, 17 99, 109, 139-140. - L.Castagné. Le droit coutumier familial itd.

Hrvata, tj. da bi "Bijeli Hrvati" bili Iranci s Kavkaza - izgleda Alani - a Kasezi pak "pohrvaćeni" Čerkesi, koji dolaze s Antima zbog najezde Huna zakarpatskim putem na Vislu, gdje s tamošnjim Slavenima stvaraju nove etničke jedinice itd⁷⁵. - postaje stvarno još jasnije koliko bi značenje za slavensku etnogenezu imalo konačno rješenje antskog problema. Nije razjašnjena propadnost zagonetnih Neura i Budina, za koje se misli da bi mogli biti slavenske pripadnosti, ako dakako nisu - finske. Tamu slavenske prethistorije nije moguće osvjetliti ni Tripolje kulturom, ni aunjetičkom, ni "lužičkom kulturom". Nije poznato da li se proto-Slavenima može smatrati sloj nepravih Skita-ratara, odnosno Skita-orača, koje uz glavne - Skite-nomade spominje Herodot. "*Kroz duga, nezapamćena tisućljeća tu su se, osvajanjem i preslojivanjem jednih plemena po drugima, neprestano rađali novi i umirali stari puci*"; dosada su se crpli ponajviše izvori klasičnih pisaca, "ali etnički kaos skitskih poljana"⁷⁶ ⁷⁷, traži osim toga više paleoarheološkog, paleoantropološkog, paleoetnološkog, komparativno-filološkog i pogotovo toponomastičkog rada! Naposljetku, ne smijemo smetnuti s uma jezičnu povezanost Iranaca i Slavena. Ona nije i ne može biti slučajna, pa je zato mjerodavna za sva daljnja istraživanja u tom smjeru.

Revue des Études Islamiques (Pariš), 2/1929, 247-248. - Odgovor na ta različita pitanja dat će po svoj prilici knjiga: A.Namitok. *Origines des Circassiens*, koja bitrebala iziću Parizu, a osim toga i ruske publikacije, ali mi ove nisu bile pristupačne.

75. Hauptmann. *Kroaten*, *op.cit.*, str.325-352. - Ime Kaseg: oset. *kdsäg*. starorus. *Kosog*, odatle Kozak. Kasoge se smatra predima Čerkeza. Vidi: G.V.Vernadskii. *Opyt istorii Evrazii* Berlin, 1934,38. - Vasmer, *op.cit.*, str.42,56. - O "Bijelim Hrvatima": Hauptmann. Dolazak Hrvata. *Zbornik Kralja Tomislava*, *op.cit.*, str.93 i d. - Vidi: S.ICSakač. O kavkasko-iranskom podrijetlu Hrvata. *Život* (Zagreb), 18/1937,1, 1-25. - M.Barada. Iz starohrvatske povijesti. Seoba Hrvata i Srba. *Nastavni vjesnik* (Zagreb), 42/2933-34,5-7,172-174.

76. M.Šufflay. Hrvati u sredovječnom svjetskom viru. *Sveslavenskizbornik* (Zagreb), 1930,215,214. - Budući da na klasičnim piscima, kako se jasno vidi, ne počiva težište ove rasprave, oni su tek usput navođeni. Iz tehničkih pak razloga, da se ne bi razbijalo jedinstvo ovdje upotrijebljene suvremene literature, također i djela tih klasičnih pisaca - inače svakome sručnjaku i suviše dobro poznata - nisu iscrpno citirana.

77. Iz mnogobrojne literature o starom Orijentu - od Niebuhra naovamo - smatram uputnim skrenuti pažnju čitalaca na još slijedeće radove: V.Christian. Vor- und frühgeschichtliche Völkerwanderungen im vorderen Orient. *Anthropos*, *op.cit.* 61-17/1921-22. - Isti: Untersuchungen zur Paläethnologie des Orients. *Mitteilungen der Anthropol. Gesell.*, *op.cit.* 54/1924. - Isti: Entwicklungsprobleme der altesopotamischen Kunst. *Wiener Beiträge zur Kunst*, *op.cit.*, 3/1928. - Isti: Vorderasiatische Vorläufer des eurasischen Tierstils. *Wiener Beiträge zur Kunst*, *op.cit.*, 11/1937. - Isti: *Altartumskunde des Zweistromlandes*, 1. Leipzig, 1938 i

d. - A.Ungnad. *Beiträge zur Kulturgeschichte und Völkerkunde Vorderasiens*. Berlin, 1936. - O starom ponajviše unutrašnjem, Iranu može se još naići na vrijedan materijal u publikacijama: F.Spiegel. *Eranische Altartumskunde*, 1-3. Leipzig, 1871-1878. - W.Geiger. *Ostiranische Kultur im Altartum*. Erlangen, 1882. - *Grundriss der iranischen Philologie*. Izd. Geigeri E.Kuhn. (Strassburg), 1/4/1905-1901. - *Grundriss der indo-arischen Philologie und Altartumskunde*. Utemeljio G.Bühler, nastavio F.Kielhorn. Izd. Lders i J.Waskernagel. (Strassburg-Berlin), 1-17/1896-1910. - *Archaologische Mitteilungen aus Iran*. Izd. E.Herzfeld. (Berlin) 1-9/1929-1938. - Sarre i Herzfeld. *Iranische Felsreliefs*. Berlin, 1910. - J.Strzygowski. *Altai-Iran und Volkenvanderung*. Leipzig, 1917. - Isti: *Asiens bildende Kunst in Stichproben* itd. Augsburg, 1930. - H.Brunnhöfer. *Urgeschichte der Arier in Vorder- und Zentralasien*, 1-3. Leipzig, 1893. - Hermann. Zur alten Geographie von Zentralasien. *Peterm. Mitt.*, *op.cit.*, 1911. - A.Vameby. *Geschichte Bokharas und Transoxaniens von den ältesten Zeiten*. Stuttgart, 1872. - J.Marquart. Eranšar itd. *Abhandlungen der Kgl. Gesell. der Wiss. zu Göttingen*, *op.cit.*, 1901. - Isti: Untersuchungen zur Geschichte von Eran. *Philologus* (Leipzig), 2/1905, te NS, sv.18 i itd. - Christensen. Iranier. *Handbuch der Altartumswissenschaft*, 3. München, 1933, 1 i d. - Prašek. Geschichte der Meder und Perser. *Handbucher zur alten Geschichte* (Gotha) 1906, 1909, s.1, dio 5, sv.1,2. - *The Cambridge Ancient History*, 3-4. Izd. J.B.Burv. Cambridge, 1925-26. - *Bulletin of the American Institute for Iranian Art and Archaeology*, *op.cit.* 1-5/1933-37. - *Athar-e-Iran*. *Annales du Service Archeologique de l'Iran* (Leiden), 1-2, (Haarlem), 3,1/1938. - Za stari Kavkaz značajna je ruska stručna literature - meni pretežno nepristupačna - tek iznimno ima osam uvidau: *Materialipoarheologii Kavkaza* (Moskva), 8/1900 itd.

ZUSAMMENFASSUNG
ZUR PROBLEMATIK DES ALTEN IRAN UND KAVKASUS
MIT HINBLICK AUF DIE HERKUNFT DER ANTEN UND WEISSEN KROATEN

Vorliegende, Carl Patsch (1865-1945) gewidmete, und in einem Selbstverlag 1940, in Zagreb herausgegebene Arbeit, ist fast unbekannt geblieben, erstens wegen der äusserst ungünstigen Verhältnisse des Zweiten Weltkrieges und zweitens weil es in der langen Zeit, von 1945 bis 1990, nicht ratsam war über solche Gegenstände zu erörtern. Diese Arbeit schliesst an die von dem Verfasser in den Mitteilungen des Kroatischen Nationalmuseums (*Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, NS, 17/1936) veröffentlichte Untersuchung an, in welcher auf Grund von stilistischen Gemeinsamkeiten - mit besonderer Berücksichtigung des der eurasiatischen Nomadenkunst eigenen Tierstils - eine Übersicht der eurasiatischen Steppenzone (Pontus / Ordos = äusserer Iran) sowie zweier vorderasiatischer Rückzugsgebiete (Luristan, Kaukasus), in zeitlicher und räumlicher Beziehung versucht wurde.

Schon die aus dem Neolithikum stammende Keramik (Südrußland - Westchina) ergibt Übereinstimmungen, die auf Wanderungszusammenhänge hinweisen. Hierzu gehören Hockerbestattungen und Rotbemalung, als deren vermittelnde Träger möglicherweise die Tocharer in Frage kommen. Auch die Keramik des inneren Iran ist verwandter Art.

Innerhalb der altorientalischen Hochkulturen ist, abgesehen von den semitischen Völkern, einerseits der "*homo europaeus*", andererseits der "*homo tauricus*" bedeutsam geworden. Als deren Vertreter sind neben den Hethitern die Hurri und Mitanni anzusehen, die als mesopotamische Vorläufer indoiranischer Volkstums gelten, während von der Hauptmasse diese Völkergruppe die nach Indien wandernden Arier und die im iranischen Hochland verbleibenden Iranier (wie Meder, Perser, Parther usw.) abstammen. Weiter gehören dazu die Kassiten, welche vom Zagros-Gebirge her siegreich in Mesopotamien einbrachen. Alle diese Völker sind ausgesporchene Hirtenkrieger, die Pferdezucht, Streitwagen und neben der Bearbeitung der Bronze besonders auch die des Eisens kennen. Funde im Elburs und im Zagros weisen auf Verbindungen des inneren Iran mit dem Kaukasus hin.

Im Kaukasus - auf den nun näher eingegangen wird - sind besonders aufschlussreich: die Gräberfunde (mit Hockerbestattung) der frühen Kubankultur (bez. der Kurgan Maikop), das vielfältige Tierstilmaterial der Kobankultur und der nordkaukasischen Eisenkulturen, schliesslich die Funde der transkaukasischen Gandscha-Karabagh-Lelvar- und Talysch-Kulturen. Innerhalb der Bevölkerung des gewaltigen Rückzugsgebiets Kaukasus stellen die Japhetiter (Alarodier) das älteste Element dar, die, eher linguistisch als historisch fassbar, im alten Orient Berührungen und sogar Mischungen mit Indoeuropäern aufweisen. Indoiranische Durchzugsspuren (Streitaxt, Langschädel) treten entlang der sich gabelnden Wanderungsrichtungen stellenweise in Erscheinung.

Im Laufe der im 12. Jh.v.Chr. beginnenden Völkerverschiebung kommen aus der pontischen Ebene die Kimmerier, deren Herkunft noch nicht einwandfrei feststeht, obwohl ein thrakischer Mischungsbestandteil wahrscheinlich ist. Nach mancherlei Kämpfen, besonders im armenischen Gebiet der Urartäer und Kalden, stösst ein Teil von ihnen bis in

den Zagros vor, wo sie am Zustandekommen des luristanischen Tierstiles Anteil nehmen. Bei einigen der bisher besprochenen Völker sind auch mutterrechtliche Spuren feststellbar.

Auch die iranischen Skythen folgen den Kimmeriern - den Trägern der pontischen Bronzekultur - die sie aus der pontischen Ebene verdrängt haben, nach Vorderasien; sie werden jedoch von den Medern zurückgeworfen, welche die Herrschaft im inneren Iran bald darauf den Persern abtreten müssen. Die Gräberfunde der skythischen Metallkulturen lassen gemeinsame Züge mit thrakischen erkennen, während schon für die pontische Bronzezeit auf Grund von Axtformen Ähnlichkeiten zwischen kaukasischen und donauländischen Gebieten enweisbar waren. Sowohl in skythischen als in sarmatischen Gräbern herrschen Tierstil und Pferdebestattung vor. Die Sarmaten, welche die ihnen stammverwandten Skythen in den letzten vorschriftlichen Jahrhunderten im pontischen Raum ablösen, waren ursprünglich weiter östlich ansässig. Erst nach dem skythischen Feldzug des Darius wissen die klassischen Autoren Näheres von ihnen zu berichten. Sie sind kriegerische Pferde- und Rinderzüchter, nur ein Teil betreibt Ackerbau.

Die Parther im inneren Iran liefern durch ihren Kontakt mit den ostiranischen Sakern, Tocharern und Yüeh-shih den eindeutigen Beleg, dass ein Verständnis der inneriranischen Verhältnisse ohne Berücksichtigung der äusseriranischen nicht wohl erreichbar ist.

Innerhalb der sarmatischen Völkergruppe kommt (neben Aorsen, Sigynnen, Roxolanen, Jazygen usw.) besondere Wichtigkeit den Alanen zu, nicht nur wegen der von ihnen an den Tag gelegten ethnischen Widerstandsfähigkeit (Fortleben in den Osseten des Kaukasus) und der von ihnen in der Völkervanderungszeit bewährten Aktivität, sondern auch im Hinblick auf das Problem der Anten. Diese galten entweder als slawischen oder kaukasischen (lesgischen oder tscherkessischen) Ursprungs, dürften jedoch augenscheinlich Alanen sein, bzw. Slawen mit alanischer (also iranischer) Herrschicht. Hohe Bedeutung gewinnt diese Frage unter dem Gesichtswinkel der Kontroversen, welche einerseits die Beziehung der "Weissen Kroaten" zu kaukasischen Kasegen und Anten, andererseits die Rolle der Kroaten überhaupt im Dunkel der slawischen Frühgeschichte zum Gegenstand haben.

SUMMARY

THE PROBLEMS OF OLD IRAN AND CAUCASUS WITH REGARD TO THE ORIGINS OF THE ANTAE AND THE WHITE CROATIANS

The present paper, dedicated to Carl Patsch (1865-1945) and published in Zagreb as a brochure in 1940, has remained unknown, first because of the unfavourable circumstances during the Second World War and especially between 1945 and 1990, when it was highly dangerous to write about similar topics. It is connected with a study published by the same author in the Bulletin of the Croatian National Museum (*Vjesnik Hrv. arheol. društva*, NS, 17/1936). In this former study the author had tried to give a survey of the Eurasian zone of steppes (Pontus - Ordos = External Iran) and two territories of the Near East (Luristan, Caucasus) with special regard to the animal style, peculiar to Eurasian nomadic art.

We notice similar traits already in neolithic ceramics, pointing to migrations, from Southern Russia to Western China: so for instance sepulchres with skeletons in cowering position with red-painting, which may have been transferred by the Tocharians. Ceramics from Internal Iran are of a similar kind.

Apart from Semitic races, within the old-oriental high cultures the "*homo europaeus*" as well as the "*homo tauricus*" was of great importance. Representatives of those types, besides the Hittites, the Hurri and the Mitanni are considered as Mesopotamian forerunners of the Indo-Iranian peoples, whilst the Aryans of India and the Iranians who remained on the Iranian plateau (Medians, Persians, Parthians, etc.) descend from the bulk of the Indo-Iranians themselves. Furthermore the Kassites, who invaded Mesopotamia, having come from the Zagros mountain, belong to them. All those peoples have the peculiarities of nomadic warriors, well versed in horse-breeding, in the use of the war-chariot and in working bronze as well as iron. Objects found in the Elburs and in the Zagros indicate connections between Internal Iran and Caucasus.

In the Caucasus most important are: the early Kuban culture (especially the Kurgan of Maikop), the animal style of the Koban culture and the Northern Caucassian iron culture, finally the excavations of Transcaucassian Gandsha- Karabagh-, Lelvar- and Talysh-cultures. Among the peoples of that territory the Japhetites (Alarodians) represent the oldest element, being recognisable linguistically rather than historically, having (in the Near East) contacts with Indo-Europeans and even being mixed with them. There are to be noticed, along the routes of migrations, traces of an Indo-Iranian passage (battle-axes, dolichocephalism).

During the displacement of peoples which began in the 12th century B.C., the Cimmerii came from the Pontus plains, their origins not yet fixed, though a Thracian component appears fairly probable. After various struggles in the Armenian country of the Urartaeans and Chaldeans a part of them advanced until the Zagros, where they contributed to the making of the Luristan culture. With some of these peoples traces of the matriarchal system are to be found.

The Cimmerii - representatives of the Pontus' culture of bronze - were followed by the Iranian Scythians who pushed from the Pontus plains to Asia Minor, but were repulsed by the Medians, who themselves were soon afterwards subjugated by the Persians. The excavations from the Scythian metal cultures show similar traits with Thracian ones. As for similarities between Caucassian and Danubian territories, they can be observed already during the bronze

period od Pontus (based on axe-shapes). In Scythian as well as in Sarmatian graves animal style with horses' sepultures is prevailing. The Sarmatae, who were supplanting the Scyths in the Pontus plains in the last centuries B.C., had been dwelling before in a region situated somewhat more towards the east. Classical authors do not know any more precise details about them until after the Scythian war of Darius. They were warriors, being at the same time horse- and cattle-breeders; only a part of them were agriculturists.

By the contact of the Parthians - of the Internal Iran - with the Sakas, the Tocharians and the Yiieh-shih, we realize that it is indeed impossible to understand matters concerning Internal Iran without considering circumstances of External Iran.

Among the Sarmatae most important are (besides the Aorsi, Sigynnae, Roxolani, Jazyges, etc.) the Alani, not only because of their ethnical capacity of resistance (i.e. their living on through the Ossetes of Caucasus) and the activity developed by them during the great migration of nations, but also with respect to the problem of the Antae.

The latter were reputed before to be either of Caucasian origin (Lesgian or Chercassian), but apparently are Alani, actualh/ Slavs with an Alanian (i.e. Iranian) leading caste. Quite peculiar ist the importance of that question under the aspect of the controversies, whose objects are on the one hand the relations of the "White Croatians" to the Caucassian Kasegs and Antae and, on the other hand, the part which the Croatians played, as a whole, in the darkness of the Slavs' early history.

While writing this paper in Vienna and using various rich libraries there, the author was greatly helped by Professor Dr. George Vernadsky of the Yale University, New Haven (Conn., USA) and Prof. P. Stjepan K. Sakač, S.J. of the Pontif. Institutum Orient. Studiorum, Rome.

Rukopis primljen 12.V.1993.
Rukopis prihvaćen 18.VIII.1993.
